

Publikuota (ukrainiečių kalba): А. Бумблаускас. Хотинський бій 1621 року: нашарування забуття // П. Сас, Г. Кіркенє, А. Бумблаускас. Хотинська битва 1621 – битва за центральну Європу. Київ, 2011, с. 209–211. Lietuvių kalba: А. Bumblauskas. Epilogas. Chotino kautynės 1621 m.: užmarščių klodai // 1621 m. Chotyno mūšis – mūšis dėl Vidurio Europos. Vilnius, 2011, p. 211–213.

Chotino kautynės 1621 m.: užmarščių klodai

Prof. dr. Alfredas Bumblauskas

1621 m. rugsėji–spalio pradžioje prie Chotino ant Dniestro kranto 70 tūkst. Lenkijos–Lietuvos valstybės karių (kurių pusę – apie 35 tūkst. – sudarė kazokai) sėkmingai atrėmė 220 tūkst. Osmanų imperijos kariuomenės puolimą. Turkijos kariuomenei vadovavo pats sultonas Osmanas II, o Abiejų Tautų Respublikos kariuomenei – LDK didysis etmonas Jonas Karolis Chodkevičius, miręs mūšio metu.

Užmirštas mūšis ir jo karvedys?

Vis dėlto šie faktai dar visai neseniai buvo nedažnai paminimi Ukrainos ir Lietuvos vadovėliuose, nes paprastai jis laikomas Lenkijos istorijos faktu. Taigi, geriausiu atveju prisimenami Ukrainos kazokai, vadovaujami Piotro Sahaidačno, atvykę tik į pagalbą Lenkijos kariuomenei. LDK kariuomenė neminama, bet teisybės dėlei reikia pasakyti, kad jos iš tikro būta nedaug – šiandien manoma, kad jos būta apie 5–8 tūkst., tačiau ji mūšyje veikė kaip savarankiškas vienetas. Bet juk 1605 m. mūšyje prie Kircholmo (dab. Latvija, Salaspilis) LDK kariuomenė, vadovaujama to paties Jono Karolio Chodkevičiaus, su 3000 karių nugalėjo 12000 švedų. LLV kariuomenėje tebuvo 200 lenkų, bet tai netrukdo visai vėlesnei historiografijai kalbėti apie „lenkų pergalę“. Tačiau svarbiausia – ir Chotine visai LLV kariuomenei vadovavo ne Lenkijos karvedys, o Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos didysis etmonas Jonas Karolis Chodkevičius, o jo vadovaujami mūšyje dalyvavo net tokia būsima istorinė „žvaigždė“ kaip Kijevo akademijos įkūrėjas Piotras Mohila.

Laikyti LDK istorijos reiškinius Lenkijos istorijos dalimi, ypač po 1569 m. Liublino unijos, ilgai buvo įprasta viso regiono historiografijose. Lenkų historiografijoje Liublino unija reiškė ne Abiejų Tautų Respublikos įkūrimą, o LDK tapimą Lenkijos Respublikos (arba lenkų Rzeczpospolitos) dalimi. Iš esmės tam pritarė, tik skirtingai vertindamos ir pridėdamos neigiamą ženklą, visos buvusio LDK istorijos regiono tautų historiografijos. Visa epocha po Liublino unijos tapo tautų istorijos nuosmukiu, kurio esmę sudarė polonizacija, tautų priespauda ir bajorų anarchija. XVII–XVIII a. Lietuvos istorija virto plonyčiu konspektu tarp Vytauto imperijos laikų ir Tautinio

atgimimo. Taip į dėmesio periferiją buvo nutrenkta ištisa Baroko ir Apšvietos epocha su Vilniaus universitetu ir Gegužės 3-iosios konstitucija. Ukrainiečiams šis laikotarpis nebuvo konspektas – jie dėmesį sutelkė į kazokiją, tačiau pati epocha buvo svetima – ji buvo „lenkų epocha“. Abiem atvejais rezultatas buvo tas pats – Jonas Karolis Chodkevičius atsidūrė dėmesio periferijoje ir tapo lenkų karvedžiu. Tai didžiulis paradoksas – juk jo tėvas Jonas Jeronimaitis Chodkevičius buvo pagrindinis LDK derybininkas Liublino seime 1569-aisiais, virkdęs Lenkijos seimą ir Žygimantą Augustą, kalbėdamas apie „palaužtus Lietuvos sparnus“. Taigi giminė, kuri yra tikras LDK istorijos fenomenas.

Ji kilusi iš Gardino stačiatikių (dar visai neseniai manyta, kad iš Kijevo), sugebėjusi inicijuoti graikų ir lotynų bažnyčių konfesinę uniją, savo valdomis sugebėjusi apjungti didžiules LDK erdves nuo Kretingos ir Skuodo Žemaitijoje iki Šklovo ir Bychovo prie Dniepro bei Berego ir Mlynovo Volynėje, ir sugebėjusi XVI a. II pusėje tapti antra pagal įtaką (šalia Radvilų) gimine LDK. Jos žymiausias atstovas turėtų vartytis karste, tiesmukai laikomas lenku. Kaip tik priešingai – **Chotino karvedys Jonas Karolis Chodkevičius** turėtų liudyti istorinę Ukrainos–Lietuvos partnerystę.

Užmiršta istorinė Ukrainos–Lietuvos partnerystė?

O juk didelė dalis Ukrainos–Lietuvos supratimų prasidėjo nuo du šimtmečius trukusios (XIV a. vid. – XVI a. vid.) „Lietuvos epochos“ Ukrainos istorijoje užakcentavimo. Tam vienu iš svarbiausių akcentų tapo piliakalnio (iškilusio Kijevo centre virš jo Žemutinio miesto – Podolo), ant kurio XIV–XVI a. stovėjo „lietuvių pilis“ su 17 bokštų. Savo ruožtu Vilniuje baltarusių ir ukrainiečių – „rusėnų miesto“, kurio ženkli dalis priklausė Kijevo metropolitui, sureikšminimas leido padaryti išvadą, kad Vilnius apskritai tapo vienintele Europos XV–XVI a. sostine, o tiesiai per jos ašį ėjo riba tarp graikiškojo „civitas ruthenica“ ir lotyniškojo miesto. Šiose miesto dalyse lygiomis teisėmis rezidavo Vilniaus katalikų vyskupai ir Kijevo stačiatikių, vėliau unitų metropolitai.

O juk be LDK valdovų ir politinio elito kurtos bajoriškosios santvarkos ir jos Lietuvos Statutų, be miesto savivaldos – Magdeburgo teisės sklaidos, regis negalima iki galo paaiškinti ir vėliau Ukrainos istorijoje iškilusio kazokijos fenomeno. Nors po Liublino unijos 1569 m. Ukrainos vaivadijos tapo pavaldžios nebe Vilniui, o Krokuvai (vėliau Varšuvai), vis dėlto tada susikūrusi valstybė buvo kompromiso rezultatas. Todėl jei Abiejų Tautų Respubliką nelaikysim vien lenkų valstybe – Lenkija, tai turėsime pripažinti, kad Ukraina ir Lietuva (aišku kartu su Baltarusija, o nuo Liublino – ir su Lenkija) turi dar du sugyvenimo šimtmečius – taigi vos ne pusę tūkstantmečio gyvenome greta ir kartu bendroje valstybėje.

Juo labiau, kad iki pat XIX a. Lietuvoje su nuoskauda buvo prisimenama Ukrainos netektis, o garsiajame 1613 m. Radvilų žemėlapyje net nesusimąstant LDK pašoma su Ukraina. Iš tikro, Ukrainoje tėvonijas turėję didikai buvo LDK pareigūnais ir po Liublino unijos, išliko LDK ir Ukrainos stačiatikių ryšiai (ypač tarp Vilniaus ir Lvovo stačiatikių brolių), kurių ištakose galima pamatyti net garsųjį Ivaną Fiodorovą, po LDK didžiojo etmono mecenato Grigaliaus Chodkevičiaus mirties persikėlusį iš Zabludovo pas Ostrogiškius į Ostrogą ir Lvovą. Šiuo aspektu reikia pamatyti ir tais pačiais 1618 m. pasirodžiusių dviejų garsių veikalų autorius, kurie abu buvo Vilniaus universiteto auklėtiniai: Lvovietį Martyną Smigleckį, kurio „Logika“ išgarsėjo visoje Vakarų Europoje ir iš Smotričiaus kilusį Meletijų Smotrickį, Lietuvoje sukūrusį ir Vievyje prie Vilniaus išspausdinusį pirmąją „Slavų gramatiką“, reikia pamatyti ir nuo Minsko kilusius, bet su Vilniumi ir Kijevu susijusius XVII a. II p. dailininkus brolius Tarasevičius. Pagaliau iki pat LDK pabaigos Vilniuje išliko visos jungtinės valstybės graikų katalikų metropolija, o 1791 m. Gegužės 3-iosios konstitucija metropolitui suteikė Senatoriaus statusą, tuo prilygindama katalikų vyskupams.

Taigi, **Chotino kautynės** priskirtinos tai epochai, kurią galima laikyti bendra ne tik Lenkijai ir Lietuvai, bet ir Ukrainai bei Baltarusijai.

Užmiršta Trijų Tautų Respublika?

Šiandien lenkų ir lietuvių istoriografijos yra priėjusios prie bendros išvados – po Liublino unijos valstybę galima vadinti (o ji taip ir buvo vadinama) Abiejų Tautų Respublika. Svarbiausias Liublino unijos kompromiso rezultatas – Abiejų Tautų Respublika, kuri egzistavo dar du amžius. Ir ne tik egzistavo, o, Henriko Samsonowicziaus teigimu, davė Europai duoną, konfesinę toleranciją, bajoriškąją demokratiją, Baroko meną ir Gegužės 3-iosios konstituciją.

Antra vertus, kad bajoriškoji demokratija funkcionavo ir kad bajorai buvo piliečiais, rodytų esminis demokratijos egzistavimo kriterijus – konsensusinis principas – net prie „liberum veto“ leidžiantis kartais Respublikai įlįsti į savo kišenę ir apsimokestinti. Juk net demokratiškiausiose Anglijoje ir Prancūzijoje XIX amžiuje piliečių buvo mažiau nei bajorų Abiejų Tautų Respublikoje. Bajorų demokratija funkcionavo šalia baudžiavos, bet ar antikinėje Romoje, o juo labiau JAV nefunkcionavo demokratija šalia vergovės? Aišku, bajorų luomo egoizmo būta daug. Į Vilnių atvykęs režisierius Krzysztof’as Zanussi’s klausė – lietuviai, juk Jūs tiek pat kalti kaip ir mes lenkai neleisdami Ukrainos kazokijai tapti lygiaverčiais Lenkijos ir Lietuvos bajorijai. Aišku, kad čia turima galvoje 1658 m. Hadziačo sutartis, kuri buvo paskutinė galimybė susikurti kazokų autonomijai ir ATR virsti Trijų Tautų Respublika. Viso šito ištakose buvo ir **Chotino epochos kazokai**, kurie reikalavo ne tiek materialinio atlygio už tarnavimą Respublikai, kiek lygių teisių ir laisvių su bajorais.

Užmiršta: „Antemurale christianitatis“ – „Krikščionybės forpostas“?

Paprastai „krikščionybės forpostas“ sąvoka puikiai darosi suprantama Podolės Kamenece. Jo tvirtovė – tai ir krikščionybės forpostas arba „skydas“, nukreiptas prieš islamo civilizaciją.

Vakarų Europos istoriografijoje paprastai žinomas krikščioniškosios ir islamo civilizacijų susidūrimas Pirėnų pusiasalyje viduramžiais, trukęs septynis šimtmečius. 1492 m. jis ėjo į pabaigą – rekonkista atkovojo iš arabų Granadą. Tuo pačiu metu išryškėjo ir naujas šio susidūrimo flangas Pietryčių Europoje, į kurį įsijungė Lenkija, LDK ir Abiejų Tautų Respublika.

Šį civilizacijų susidūrimą žymusis mūsų regiono istorikas Joachim Lelevelis gretino su vėlyvaisiais viduramžiais prasidėjusiu Europos ir islamo civilizacijų susidūrimu kitame Europos pakraštyje, kur XV–XVI a. pasimatė Osmanų imperijos galybė, o jos kulminacija – Suleimano I (1512-1520) valdymas, kai valstybės sienos tęsėsi trijuose žemynuose. Tiesa, gerai žinomas Vienos išvadavimas nuo apsupties 1683 m., kam vadovavo Lenkijos karalius Jonas Sobieskis. Bet juk prieš tai buvo atlaikyti mūšiai prie Chotino 1673 m. ir ten pat mums rūpimiausias 1621 m. Tačiau šimtmečiu anksčiau buvo tragedijos – Vengrijos prie Mohačo (1526), kur žuvo Jogailaičių dinastijos atstovas Vengrijos ir Čekijos karalius Liudvikas Jogailaitis, tai pat Konstantinopolio žlugimas (1453), po kurio sekė Krymo (1475), Valakijos (1476), Moldavijos (1478) tapimas Turkijos lenais. Dar šiek tiek ankstėliau prie Varnos (1444) žuvo kitas Jogailaičių atstovas – Vladislovas, Jogailos sūnus, prie vardo gavęs žūties vietos vardą ir tapęs istorijai Vladislovu Varniečiu. Taigi, paklauskime – kurie Vidurio Europos (apie ją dar kalbėsime žemiau) valdovai yra žuvę mūšiuose? Jogailaičių dinastija vienu metu (XV a. II p. – XVI a. I p.) buvo apjungusi Vidurio Europą ir tapusi pagrindine Habsburgų konkurente. Kiek Habsburgų žuvo mūšiuose? Jogailaičių dinastijos pradininkas, Lenkijos valdovas lietuvis Jogaila leidosi įtikinamas ir Lietuvos valdovo Vytauto ir jie abu galėjo pražūti Žalgiryje 1410 m.

Pridurkime – bet garsiajame Lucko suvažiavime 1429 m. pas Vytautą rinkosi Vidurio ir Rytų Europos valdovai svarstyti jau nebe Kryžiuočių Ordino, o Osmanų imperijos keliamo pavojaus. Vytautas ir pats buvo reagavęs į Serbijos sunaikinimą prie Kosovo (1389) – organizavo analogišką Nikopoliui (1396) kryžiaus žygį, pasibaigusį taip pat pralaimėjimu 1399 m. prie Vorsklos.

Taigi, jau pirmieji krikščioniški Lietuvos valdovai, siekdami įrodyti, kad jie yra „principes christiani“, patys pradeda organizuoti kryžiaus žygius prieš totorius, formuodami „antemurale Christianitatis“ ideologiją. Švitrgaila popiežiui net rašys, kad Lietuva yra „ant viso krikščionių pasaulio sienos“ (*in finibus totius Christianitatis*). Tačiau popiežiaus pasiuntinius ir po šimtmečio

stebins, kad totoriai musulmonai tarnavo Lietuvos valdovams ir buvo toleruojami su savo religija. Iš to galima daryti išvadą, kad tai nebuvo religinis ginčas. Tai buvo siekis apsaugoti regioną nuo begimstančio ne tik Osmanų imperijos, bet ir po Konstantinopolio žlugimo besiformuojančios „Trečiosios Romos“, t. y. Maskvos, imperializmą.

Užmirštoji Vidurio Europa?

Kai kas yra pareiškęs, kad Vidurio Europa – tai išgalvotas ar net istorinio turinio neturintis regionas. Vis dėlto visi regionai yra istorikų išgalvoti, bandant įerdvinti atskirų kraštų istorijas, bet tai netrukdo pamatyti bendrybes.

Reikšmingasis mūsų regiono mąstytojas Cz. Miłoszas niekada negalvojo, kad Vidurio Europa yra išgavota: “aš neabejoju jos egzistavimu, ar tai būtų mano baroko Vilniuje, ar skirtingo baroko Prahėje, ar viduramžių renesansiniuose Dubrovnikuose”. Tokio regiono egzistavimu niekada neabejojo iškilūs lenkų ar vengrų (Oscar Halecki, Jerzy Kłoczowski, Jenő Szűcs) istorikai, pamažu į ją įsijungia ir lietuvių, baltarusių bei ukrainiečių istorikai, o Andrijus Portnovas siūlo XVII a. Ukrainos istorijos matyme įveikti “kazokocentrizmą” ir mąstyti apie Vidurio Europą. Trumpiausią regiono apibrėžimą dar komunizmo epochoje išplatino žymus čekų disidentas Milanas Kundera – Vidurio Europa yra atplėšti Vakarai, Viena dūsta Vakarų pasaulio pakrašty, nes yra praradusi savąjį regioną – Čekiją, Vengriją, Slovakiją, Lenkiją – tai yra Vidurio Europą. Taigi, regionas buvo naikinamas, kurį ir primena M. Kundera – tai 1939 m. Hitlerio-Stalino paktas, kuomet dalis Vidurio Europos (tarp kitko ir Chotinas su dalimi Ukrainos) pateko į Stalino zoną, o Jaltaje 1945 m. jau visa Vidurio Europa tapo „atplėštais Vakara“, nes į Stalino zoną pateko ir Čekija su Slovakija, ir Vengriją, Rumunija bei visa Lenkija. Bet kodėl užmirštami senesni Vidurio Europos naikinimai?

Juk prieš tai buvo XVIII a. pab. trys Abiejų Tautų Respublikos padalijimai, kada valstybę, o tuo pačiu ir Ukrainą dalijosi Rusija, Prūsija ir Austrija. Čia ir prieiname prie mums rūpimos temos – XVI–XVII a. į Vidurio Europą pretendavo dar ankstesni imperialistai – Maskva ir Turkija. Ir ne tik pretendavo – po Mohačo kautynių (1526) Vengrija dingo iš Europos žemėlapiu. Vidurio Europoje (atkritus Čekijai dėl kitų priežasčių) liko tik Abiejų Tautų Respublika. Taigi, Vidurio Europa buvo naikinama realiai. Osmanų vaidmuo buvo vienas iš ankstyvesnių.

Apbendrinkime: visos šio įžvalgos leidžia teigti, kad LDK, davusi Vidurio Europą apjungusią Jogailaičių dinastiją, XV–XVI a. tapo lygiaverte (šalia Vengrijos, Čekijos ir Lenkijos) Jogailaičių Europos dalimi. Dar daugiau, nuslopus čekų tautiniam pasipriešinimui vokiečiams ir Prahai vis labiau virstant Vakarų Europos miestu, po 1526 m. Mohačo tragedijos žlugus Vengrijos valstybei, Vidurio Europos lydere liko Lenkija, vėliau – Abiejų Tautų Respublika. Tačiau šalia

tikros to meto Vidurio Europos sostinės Krokuvos (vėliau Varšuvos) liko ne tik Lvovas, bet dar viena sostinė – Vilnius, kuriame Kijevo metropolitai turėjo savo miestą. **Iš Vilniaus į Chotiną ir atkeliavo Jonas Karolis Chodkevičius**, gynęs Vidurio Europą nuo tų, kuriems nėra vertybės tai, apie ką vienas šiuolaikinis austrų diplomatas yra pasakęs: Vidurio Europa – tai barokinių bažnyčių bokštai, matomi pro langus, ant durų rašomi K+M+B, nelyginis moterims dovanojamų gėlių žiedų skaičius bei pūkiniai patalai, ir rytais geriama kava, o ne arbata. Pridurkime: pastarasis Vidurio Europos ženklas – tai jau turkų palikimas.

Šiame kontekste ir matykime Chotiną ir Joną Karolį Chodkevičių, Ukrainą ir Lietuvą, Vidurio Europą ir europinę civilizaciją. Mąstykite apie šiais laikais užgimusią idėją – Ukrainos–Lietuvos strateginę partnerystę, apie postkomunizmo epochai aktualią Jerzy Giedroyc'o koncepciją apie naują regioną – ULB: Ukraina, Lietuva, Baltarusija. Be šio regiono Europos sąranga būtų kitokia.